

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 347.4

БОБОШКО О.О.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРІВ, ЯКІ ЗМІНЮЮТЬСЯ
У ЗВ'ЯЗКУ З ІСТОТНОЮ ЗМІНОЮ ОБСТАВИН**

В запропонованій статті надається загальна характеристика правового регулювання договорів, які підлягають зміні або розірванню у зв'язку з істотною зміною обставин.

Правове регулювання договорів виражається у встановленні порядку їх укладення та виконання сторонами прийнятих на себе зобов'язань, а також відповідальності за виконання або неналежне виконання таких зобов'язань.

Принципова схема договору зводиться до того, що кожна зі сторін вільно виловлює свою волю. Процес укладення договорів зумовлений самою природою відповідної конструкції: якщо зміст договору полягає в угоді, то тим самим його укладення, передбачає волевиявлення кожної з сторін і її збіг. Укладаючи договір, сторони договору повинні розуміти можливість настання нестабільності договірних правовідносин у зв'язку з виникненням суттєвих змін обставин, які порушують співвідношення інтересів сторін договору щодо очікуваного результату. У зв'язку з цим, розглядаються способи захисту цивільних прав та інтересів шляхом зміни умов договору у зв'язку з істотними змінами обставин або розірвання договору.

Ключові слова: договір, зміна договору, розірвання договору, істотні зміни обставин, сторони договору, зобов'язання, правочини.

В предлагаемой статье дается общая характеристика правового регулирования договоров, которые подлежат изменению или расторжению в связи с существенным изменением обстоятельств.

Правовое регулирование договоров выражается в установлении порядка их заключения и исполнения сторонами принятых на себя обязательств, а также ответственности за неисполнение или ненадлежащее исполнение таких обязательств.

Принципиальная схема договора сводится к тому, что каждая из сторон свободно выражает свою волю. Процесс заключения договоров предопределен самой природой соответствующей конструкции: если смысл договора состоит в соглашении, то тем самым его заключение предполагает волеизъявление каждой из сторон и ее совпадение. Заключая договор, стороны договора должны понимать возможность наступления нестабильности договорных правоотношений в связи с возникновением существенных изменений обстоятельств, которые нарушают соотношение интересов сторон договора в отношении ожидаемого результата. В связи с этим, рассматриваются способы защиты гражданских прав и интересов путем изменения условий договора в связи с существенными изменениями обстоятельств, или расторжения договора.

Ключевые слова: договор, изменение договора, расторжение договора, существенные изменения обстоятельств, стороны договора, обязательства, сделки.

The proposed article gives a General description of the legal regulation of the contract, which are subject to change or termination in connection with a significant change of circumstances.

Legal regulation of contracts is expressed in establishing the order of their conclusion and execution by the parties of the obligations assumed, as well as responsibility for non-performance or improper performance of such obligations.

The principal scheme of the Treaty is that each party freely expresses its will. The process of conclusion of contracts is predetermined by nature a corresponding design: if the sense of the agreement consists in the agreement, thus, its conclusion assumes expression of each of the parties and its coincidence. When entering into a contract, the parties to the contract must understand the possibility of instability of contractual relations in connection with the emergence of significant changes in circumstances that violate the balance of interests of the parties to the contract in relation to the expected result. In this regard, the legislator has fixed ways to protect civil rights and interests by changing the terms of the contract in connection with significant changes in circumstances, or termination of the contract.

Legal regulation of contracts is expressed in establishing the order of their conclusion and execution by the parties of the obligations assumed, as well as responsibility for non-performance or improper performance of such obligations.

It is sufficient to point out that the contract is a special subject of regulation in one of the most common models of civil law, which includes the formula: "Unless otherwise provided by the contract."

Key words: *agreement, change of contract, termination of the contract, significant changes in circumstances, the parties to the contract, the person, the obligations of the transaction.*

Вступ. В умовах розвитку економіки та ринкових відносин в Україні, переважною формою правового регулювання цивільних правовідносин та господарської діяльності є договір. Договори, за своєю суттю є угодами, тобто правочинами. В свою чергу, положеннями цивільного законодавства України передбачається, що правочини можуть бути односторонніми, двосторонніми або багатосторонніми. Односторонній правочин – це правочин, для здійснення якого відповідно до закону, іншими правовими актами або угодою сторін необхідно і достатньо вираження волі однієї сторони. Наприклад, заповіт, довіреність тощо. Іншим поширеним видом правочинів є двосторонні та багатосторонні. Також, договором визнається правочин двох або декількох осіб про встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 626 ЦК України). Для укладення договору необхідна згода, тобто вираження волі двох або більше сторін в залежності від виду правочину (ч. 4 ст. 202 ЦК України).

Правове регулювання договорів виражається у встановленні порядку їх укладення та виконання сторонами прийнятих на себе зобов'язань, а також відповідальності за виконання або неналежне виконання таких зобов'язань.

Принципова схема договору зводиться до того, що кожна із сторін вільно висловлює свою волю. Процес укладення договорів зумовлений самою природою відповідної конструкції – якщо зміст договору полягає в угоді, то тим самим його укладення, передбачає волевиявлення кожної з сторін і її збіг. Укладаючи договір, сторони договору повинні розуміти можливість настання нестабільності договірних правовідносин у зв'язку з виникненням суттєвих змін обставин, які порушують співвідношення інтересів сторін договору щодо очікуваного результату. У зв'язку з цим, законодавець закріпив способи захисту цивільних прав та інтересів шляхом зміни умов договору у зв'язку з істотними змінами обставин, або розірвання договору (ст. 652 ЦК України). Однак слід наголосити, що поняття «істотні зміни обставин» трактуються неоднаково, а тому суди ухвалюють різні рішення.

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких правознавців, як: М.І Брагинського, В.В. Вітрянського, О.В. Дзери, Є.О. Харитоновна, І.В. Жилінкової, Ф.С. Хейфеца, А.Г. Яреми, Н.Д. Шестакової, К.С. Канзафарової, В.І Гостюка, І. Калаура, В. Кучера, І.В. Матвеева, С.Я. Вавженчука, І. Спасібо-Фатєєвої, М.В. Шульги, В.І. Павлова, А.М. Асаула, І.О. Ромашенка, А. Барака, Д. Вільямса, Х. Кетца, Л. Самонда, К. Шмиттгоффа та інших.

Постановка завдання. Зробити науковий аналіз, систематизувати, оцінити, розробити пріоритетні напрями цивільного права в галузі договірної права, а саме правового регулювання договорів, які змінюються у зв'язку з істотними змінами обставин, теоретичних та практичних проблем, що виникають у сфері цивільних правовідносин щодо договорів.

Результати дослідження. Специфіка цивільно-правового договору полягає в його правовстановлюючому характері, породженні ним суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників. Договір є засобом організації суб'єктами врегульованої діяльності шляхом встановлення взаємних прав і обов'язків. Помилково, на наш погляд, було б зводити договір до рівня юридичних фактів. Ще за радянських часів, вченими науковцями було доведено, що юридичні факти не можуть бути джерелами прав і обов'язків [9, с. 51-52]. Якщо юридичні факти слугують реалізації позитивного права, то договір не просто перекладає припис законодавства у площину конкретних правовідносин. Сторони договору своєю волею створюють суб'єктивні права і юридичні обов'язки, навіть коли законодавство не визначає зміст їх дій або передбачає лише загальні напрями і межі правової поведінки, відносячи конкретизацію відносин на розсуд контрагентів.

Важливо підкреслити, що в той час, як норми права наказують суб'єктам порядок діяльності, договір дозволяє їм у відомих межах самим регулювати свої відносини шляхом встановлення взаємних прав і обов'язків. Такі права та обов'язки контрагенти повинні виробляти самостійно, виходячи з власних інтересів і специфіки зв'язків.

Таким чином, договір є тільки засобом. Він ніколи не буває самоціллю, а лише засобом досягнення суб'єктами цивільного права (фізичними і юридичними особами) своїх цілей (інтересів). І для цього цивільне законодавство України передбачило такі особливі способи зміни і припинення зобов'язань, як зміна і розірвання договору.

Однією з головних цілей регулювання суспільних відносин, що опосередковують процес переміщення товарних цінностей, є забезпечення стабільності окремих договорів і всього цивільного обороту в цілому. Справедливо відзначається, що ЦК України містить багато положень щодо регулювання різноманітних договорів. Водночас для правового регулювання в цій сфері характерна певна гнучкість, що проявляється у встановленні різних правових інструментів, покликаних забезпечити задоволення інтересів учасників обороту з урахуванням конкретної ситуації, в тому числі, можливості змінити або розірвати договір. Сутність та значення договору як найбільш оптимальної правової форми, в яку можуть входити різні за характером суспільні відносини, визначає основні принципи і зміст нормативного регулювання цивільного обороту. Однією з головних цілей правового регулювання є забезпечення належного виконання договірних зобов'язань, тобто стабільності договірних відносин.

Основою правового регулювання договорів є положення про збереження сили договору після його укладення, відоме як принцип суворого дотримання договору, тобто обов'язковості його умов.

До загальних принципів цивільного законодавства, яке регулює договірні правовідносини осіб, відноситься принцип свободи договору, який врегульований положеннями ст. 3, 627 ЦК України. Свобода договору включає вільне визначення сторонами його умов, де фіксуються взаємні права та обов'язки учасників [2].

Слід звернути увагу, що цивільне законодавство базується на принципі обов'язкового виконання сторонами зобов'язань за договором. За загальним правилом, закріпленим у ч. 1 ст. 651 ЦК України, зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом [3]. Частиною 1 ст. 652 ЦК України передбачено, що у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися під час укладення договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання. Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах [3]. Водночас ч. 2 ст. 652 ЦК України передбачає, що в разі недосягнення сторонами договору згоди відносно приведення у відповідність договору з урахуванням істотно змінених обставин, або відносно розірвання договору, то договір може бути розірваний, на підставах, встановлених ч. 4 ст. 652 ЦК України, або змінений за рішенням суду на вимогу однієї сторони договору при наявності одночасно відповідних умов, а саме:

- 1) в момент укладення договору сторони не передбачали та не припускали настання істотних змін обставин;
- 2) зміна обставин зумовлена причинами, які, після їх виникнення не могли бути усунені зацікавленою стороною в договорі, навіть при всій обачності цієї сторони;

3) порушення виконання договору, співвідношення майнових інтересів сторін за договором, а також позбавлення заінтересованої сторони того, на що вона розраховувала при укладенні договору;

4) із суті договору не впливає, що ризик зміни обставин несе зацікавлена сторона.

Таким чином, цивільне законодавство пов'язує можливість зміни або розірвання договору не з наявністю істотної зміни обставин, а з наявністю певних умов при істотних змінах обставин, визначених у ч. 2 ст. 652 ЦК України.

Разом з цим, ч. 4 ст. 652 ЦК України необхідними умовами для зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин за рішенням суду є наявність виняткових випадків, коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або принесе шкоду, яка значно перевищить затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом [2].

Стабільність договірних правовідносин, їх здатність зберігати стійкість в мінливих умовах господарювання визнається одним з головних чинників динамічного розвитку ринкових відносин. Для забезпечення стабільності цивільно-правових відносин важливо захистити кожну зі сторін договору від довільної зміни договору іншою стороною. У зв'язку з цим загальні умови і порядок зміни договору регламентуються законом, залишаючи згідно з загальним принципом цивільного права диспозитивність правового регулювання цивільно-правових відносин та вирішення ряду питань на розсуд сторін.

У числі інших правових норм, що забезпечують регулювання договірних правовідносин, слід виділити ч. 4 ст. 631 ЦК України, що передбачає, що закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору, а зобов'язання не припиняється із закінченням терміну дії договору, якщо інше не передбачено законом або договором. Навіть якщо термін договору закінчився, договір визнається чинним до моменту закінчення виконання зобов'язання, тобто до того моменту, поки зобов'язання не припиняється його належним виконанням. Під припиненням зобов'язання розуміється припинення правового зв'язку сторін, виконання в повному обсязі зобов'язань. Припинення основного зобов'язання тягне припинення додаткових зобов'язань, які забезпечували його виконання.

Виконання зобов'язання за договором визнається належним, у разі узгодженості дій сторін договору обумовленим способом, у встановлений строк та у визначеному місці. Таким чином, виконання договору полягає у вчиненні дій, спрямованих на досягнення певних юридичних наслідків, тобто на звільнення від обов'язків і припинення зобов'язання, і являє собою різновид цивільно-правового правочину.

Крім належного виконання зобов'язань за договором, що займає центральне місце у системі способів зміни або припинення зобов'язань за договором, існує ряд інших юридичних фактів, з якими закон пов'язує зміну або розірвання договорів, зокрема зміну або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин. Розірвання договору є одним зі способів припинення договірних зобов'язань між сторонами договору за їх згодою або за ініціативою однієї зі сторін договору. Слід зазначити, ЦК України не містить визначення розірвання та зміни договору, однак встановлює підстави та наслідки розірвання або зміни договорів, в тому числі у зв'язку з істотною зміною обставин. Зазначене дозволяє дослідити сутність понять «розірвання договору» та «зміна договору» та запропонувати надання визначення вказаним поняттям. В якості загального правила допускається розірвання договору за взаємною згодою з чого випливає, що раніше узгоджене волевиявлення сторін договору, виражене в умовах договору, більше не зв'язує ці сторони. Обґрунтованість вимоги про припинення дії договору за ініціативою однієї сторони повинна бути встановлена рішенням суду.

Правове регулювання договорів виражається у встановленні порядку їх укладення та виконання сторонами прийнятих на себе зобов'язань, а також відповідальності за невиконання або неналежне виконання таких зобов'язань.

Досить вказати на те, що договір є особливим предметом регулювання та однією з найбільш поширених моделей цивільно-правової норми, яка містить формулу: «Якщо інше не передбачено договором». Зрештою, в те, що можна назвати договірним правом, входить також широкий набір різного роду актів за межами Цивільного кодексу. Зрозуміло, ЦК і названі в ньому закони покликані скласти тільки кістяк цивільного права в цілому та договірного зокрема.

Відповідно питання, пов'язані з динамікою договірних правовідносин, що регулюються, крім глав розділу II книги 5 ЦК України («Загальні положення про договір») і глав розділу I книги 5 ЦК України («Загальні положення про зобов'язання»), також і нормами, які входять до складу загальної частини ЦК України в цілому, а так само загальної частини зобов'язального права.

Маються на увазі статті розділу I книги 1 ЦК України («Загальні положення») та глави 47–51 I розділу II книги 5 ЦК України («Загальні положення про зобов'язання»).

Висновки. Отже ЦК України виділяє в окремих своїх статтях визначення для правового регулювання цивільних і, власне, договірних відносин, враховуючи правила звичайного ділового обороту. На нашу думку, оскільки договірне право становить частину цивільного права, а договірне законодавство – частину цивільного законодавства, останнє поняття потребує певного уточнення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. – 82 с.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України, 2003. № 45–46. Ст. 356.
3. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позиції вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2010. Т. 1: Загальні положення. 320 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
5. Бродовський С.О. Деякі особливості сучасного правового регулювання укладення, зміни і розірвання цивільно-правового договору. // Юридична Україна, 2005. № 2. С. 22–27.
6. Бродовський С.О. Окремі питання зміни і розірвання договору в Цивільному праві України. // Право України, 2005. № 3. С. 43–45
7. Вавженчук С.Я. Договірне право Навчальний посібник. К.: КНЕУ, 2011. 584 с.
8. Гражданский кодекс Украины. Комментарии / за ред. Е.О. Харитоновой. в 2 т-х. – Харьков: Одиссей, 2004. С. 658, 653
9. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. М.: Госюриздат, 1958. С. 51–52
10. Міхно. О.І. Поняття та види підстав припинення цивільно-правового договору. // Право України, 2004. №5. С.136
11. Полякова О.В. Розірвання договору за рішенням суду. Підприємництво, господарство і право, 2007. № 3. С. 32–35.
12. Ромащенко І.О. Зміна та припинення цивільного правовідношення як способи захисту цивільних прав. К.: Алерта, 2016. 242 с.
13. Спасибо-Фатєєва. І.В. Проблемні аспекти недійсних право чинів. // Економіка Фінанси Право, 2002. № 7. С. 19.
14. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України: підручник 2-е видання, перероблений і доповнений. Київ: Істина, 2007. 817 с.
15. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини: навч. посібник К.: Істина, 2008. 304 с.
16. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / за ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. Т. 1. 832 с.
17. Цивільне право України (традиції і новації): монографія / за ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2010. 700 с.